

(<http://www.farmann.no/2005/12/04/til-minne-om-en-folkeavstemning/>)

Farmann – Business Magazine

Til minne om en folkeavstemning

By Odd Gunnar Skagestad | Published: 4 December, 2005

Av Odd Gunnar Skagestad

Jubiléumsåret 2005 lakker så smått mot slutten, men vi har fortsatt viktige åremål som må markeres. Blant de mange merkedager med tilknytning til unionsoppløsningen I 1905, tar vi også gjerne med oss folkeavstemningen 12.-13. november. Ifølge folkeopplysere av de ymseste slag, en riktig så skjellsettende og epokegjørende hendelse. Men vet vi egentlig hva saken gjaldt? Og *ønsker* vi egentlig å vite det? Pussig spørsmål, kan hende, men man kan saktens undres når man ser med hvilken iherdighet våre kunnskapsformidlere forsøker å få oss til å tro noe annet enn det som faktisk skjedde.

På sine nettsteder har Kulturdepartementets eget aksjeselskap ”Hundreårsmarkeringen-Norge 2005” (ja ganske riktig, det er den med de festlige budsjettoverskridelsene) til det kjedsommelige terpet på påstanden om at folkeavstemningen gjaldt spørsmålet om Rikets fremtidige statsform, – republikk eller fortsatt kongedømme. Hvilket – blir vi fortalt – ble avgjort ved at 259 563 stemte for kongedømme mot 69 264 for republikk.

Samme fortelling, bare omregnet i prosent (79 mot 21 prosent), har vært en gjenganger i Aftenposten, blant annet i artikkelen ”Da Norge jaktet på en konge”. For riktig å gni budskapet inn stod denne artikkelen like godt på trykk to ganger i sin helhet, både 7. februar og 1. juli i år. Som om ikke det var nok, lot avisen 10. august lektor Vidar Mohn gjenta påstanden med den største selvfølgelighet i kronikken ”Republikk eller monarki?” Og da man kom ut i november kjørte samme avis til alt overmål – så å si som opptakt til en ideologisk betont markering av selve jubiléumsdagene – en velregissert kampanje for sin oppfatning av hva folkeavstemningen ”egentlig” gjaldt: Først 4. november med professor T. Chr. Wyllers kronikk ”Da Norges trone ble sikret”, – et skriftstykk med analyser som formelig oste av professoral autoritet og tilsynelatende faglig tyngde. Og dernest 11. november med

tosidersartikkelen ”Sterk støtte tilrepublikk i 1905”, spekket med ilter argumentasjon mot dem som måtte hevde avvikende synspunkter. Muligens for å skape inntrykk av balanse har Aftenposten gjennom hele resten av måneden nærsagt daglig brakt stort oppslåtte artikler og debattinnlegg om hva som ”egentlig” skjedde i forbindelse med folkeavstemningen for hundre år siden. Men denne debatten har bare dreiet seg om *hvem* som hadde æren eller skylden for at folkeavstemningen fant sted: Var det republikanerne, statsminister Michelsen, prins Carl? Eller hadde kanskje endog Oscar II et avgjørende ord med i laget? I og for seg interessant nok, – faktisk også med en viss relevans for spørsmålet om *hva* som var tema for folkeavstemningen. Men nettopp *dét* spørsmålet har man åpenbart vært ukomfortabel med å la belyse nærmere. Landets ledende debattorgan og opinionsdanner har rett og slett systematisk bombardert sine lesere med propaganda for en bestemt historieforståelse.

Men Aftenposten har såvisst ikke vært alene med sitt ærend. Lesere av det relativt seriøse tidsskriftet Samtiden vil ha registrert at påstanden om at folkeavstemningen ”egentlig” gjaldt statsformen, figurerer som et hovedpremiss i herrene Carl-Erik Grimstad og Erik Dalens nylige artikkel ”Norske republikanere leser ikke Fantomet” (nr.2 – 2005). Og om det så er Selskabet for Oslo Byes Vels ærverdige kvartalskrift St. Hallvard, vil man finne at samme fortelling går igjen i to av artiklene i oktobernummeret (nr.3) 2005, – både i bladets lederartikkel ”Statsformen, reklamen og sjøsiden” og i Knut Arvengs artikkel ”Republikk eller kongedømme?”

Eksemplene, som kunne mangedobles, vitner om en massiv budskapsformidling av en slik bredde og intensitet at det burde vekke nysgjerrighet og undring.

Vi har her i virkeligheten å gjøre med en av våre mest seiglivede nasjonale myter. Forestillingen om at folkeavstemningen i november 1905 gjaldt spørsmålet om Rikets fremtidige statsform, – dvs. republikk eller fortsatt kongedømme, er en oppfatning som har sin rot i den politiske debatt som ble ført i 1905 om denne problemstillingen. Det var imidlertid ikke dette spørsmålet folkeavstemningen gjaldt, hverken formelt eller reelt. Når mange dengang – i begge leire – oppfattet det slik, hadde det sin årsak i den manglende informasjon – og tildels desinformasjon – som inngikk i det politiske spillet omkring beslutningen om avholdelse av folkeavstemningen.

Regjeringens holdning var i utgangspunktet klar: Norge var et monarki og skulle så forbli – og spørsmålet om folkeavstemning over dette temaet stod ikke på regjeringens dagsorden. Monarkiets tilhengere delte rimeligvis dette synet, mens republikanerne gikk inn for at spørsmålet skulle avgjøres ved folkeavstemning. Da så regjeringen i slutten av oktober likevel besluttet å avholde folkeavstemning, ble dette i begge leire tolket som en konsesjon til republikanerne – dvs. at regjeringen i realiteten hadde snudd i saken.

Men så var ikke tilfelle. Det faktiske forhold var at regjeringen hadde akseptert kravet fra den mest aktuelle tronkandidaten – prins Carl av Danmark – om at hans eget kandidatur måtte forhåndsgodkjennes av folket. Det var følgelig dette spørsmålet – og kun dette – som var tema for den folkeavstemningen som fant sted 12.-13. november, og som hadde følgende ordlyd (i lett modernisert språkdrakt): *”Er den stemmeberettigede enig i Stortingets bemyndigelse til regjeringen om å oppfordre prins Carl av Danmark til å la seg velge til Norges konge, svarer han: ‘ja’, er han ikke enig svarer han ‘nei’.”*

Som det fremgår, var spørsmålet om statsform overhodet ikke berørt.

Det har stundom vært hevdet at avstemningstemaet ”egentlig” kun var en formsak, og at *realiteten* i saken nettopp var å få fattet et vedtak om Rikets fremtidige statsform. Det er lite belegg i sakens relevante aktstykker for et slikt syn. Et forhold som imidlertid bidro til å forkludre situasjonsoppfatningen i oktober/november 1905, var at folkeavstemningen skjedde uten at elektoratet – folket, og endog Stortinget selv – var fullt ut informert om premissene for avstemningen.

Vi – som lever idag og har tilgang til historiens fasit – vet at prins Carl hadde stilt krav om det norske folks forhåndsgodkjennelse som vilkår for å motta tilbudet om den norske trone. *Regjeringen* visste det, for den hadde mottatt kravet, og hadde valgt å imøtekomme det. Men *folket* visste det ikke – dengang. Her drev man hemmelig diplomati, og dette var noe som regjeringen ikke kunne gå offentlig ut med uten å sette prins Carl I forlegenhet. Så kan man si at regjeringen ved sin handlemåte – bl.a. ved å unnlate å redegjøre for den hele og fulle bakgrunn for sin beslutning – innbød til en overfortolkning av såvel sine egne motiver som av realiteten i avstemningstemaet. Reaksjonen i etterhånd fra Stortingets presidentskap var da også usedvanlig lite forståelsesfull, men tvertimot preget av ”forargelse og

bedrøvelse”, ”alminnelig overraskelse” og ”beklagelse og raseri” (som historikeren Jacob S. Worm-Müller uttrykte det).

Og da prins Carl i sin tale 20. november til deputasjonen fra Stortinget som var kommet for å tilby ham Norges trone, avslørte at det var ham selv som hadde stilt kravet om folkeavstemning over sitt kandidatur, kom denne opplysningen ”som en bombe” (idag ville man vel heller sagt at deputasjonen reagerte med ”sjokk og vantro” ...).

Regjeringens – dvs. først og fremst Michelsens – tvetydige opptreden tjente selvsagt også politiske formål, taktisk såvel som strategisk. Ved å kunngjøre folkeavstemning, og late som om dette helt og fullt var regjeringens eget selvstendige valg, kunne man skape inntrykk av besluttsomhet og handlekraft. Ved å kunngjøre folkeavstemning, kunne Michelsen late som om han gav republikanerne en stor innrømmelse, mens han i virkeligheten lurte dem trill rundt. Uten å la spørsmålet om Rikets statsform tema bli noe avstemningstema, oppnådde han likevel å få dette stridsspørsmålet effektivt parkert. Men det var som en indirekte bieffekt og en ekstra bonus, og rokker ikke ved det forhold at folkeavstemningen i november 1905 – formelt og reelt – kun gjaldt spørsmålet om godkjenning av prins Carls kandidatur, og ikke Rikets fremtidige statsform.

Men troen på at det likevel var statsformen avstemningen ”egentlig” stod om, er blitt en så inngrodd populærhistorisk oppfatning som hevdes så kompakt, envist og halsstarrig fra så mange hold, at man kan lure på hva det er som ligger bak. Hadde det enda vært et komplisert faghistorisk anliggende, hvor usikker viten kunne vike plass for skråsikker tro? Men her dreier det seg om et enkelt verifiserbart spørsmål, hvor noen basiskunnskaper kombinert med evnen til å lese innenat burde være tilstrekkelig. En sak så banal at det er nesten flaut. Da er det nærliggende å spørre: Hvem er det som tjener på at man tviholder på denne myten?

At kongedømmets tilhengere i etterhånd har vært meget komfortable med forestillingen om at folkeavstemningen ”egentlig” gjaldt spørsmålet om statsform, er knapt å undres over. At også republikanerne høsten 1905 valgte å oppfatte folkeavstemningen som et valg om statsformen, var for deres del en strategisk blunder, – sett gjennom etterpåklokskapens briller trolig også en historisk blunder. Man kan riktignok stille spørsmålet om det egentlig gjorde noen forskjell: Ville resultatet av folkeavstemningen blitt vesentlig annerledes dersom temaet faktisk hadde vært spørsmålet om monarki kontra republikk? Men dét vil vi aldri få vite, og

denslags spørsmål bør formodentlig helst overlates til tilhengerne av kontrafaktisk historieskrivning.

Uansett er det et selvstendig poeng at slik som utfallet faktisk ble, og slik dette ble tolket av såvel samtidens som ettertidens forståelsegjåere, kom republikkens tilhengere i Norge til å stå tilbake som en sekterisk minoritet med et varig taperstempel. Det ligger politisk kraft i tolkningsmakt over historien og dertil hørende eierskap til nasjonale myter.

Spørsmålet om hva som var tema for folkeavstemningen i november 1905 behandles overfladisk – om i det hele tatt – i så å si all faglitteratur. I sentrale historieverker og oppslagsbøker mangler elementære faktaopplysninger, så som ordlyden i avstemningstemaet. Øyensynlig har det vært ansett som uinteressant, brysomt eller lite opportunt å stille spørsmål ved oppleste og vedtatte godtkjøpsforestillinger.

Blant fagfolk flest – det være seg historikere, statsvitere eller jurister – er kildekritikk noe man helst anvender på nye eller subtile problemstillinger, som kan oppleves eller fremstilles som spennende faglige utfordringer. Nedarvede forestillinger om elementære forhold aksepteres derimot kritikkløst som de selvfølgeligheter som de anses for å være. Og da er det kanskje ikke helt *fair* å forvente noe annet av fagfolkenes etterplaprerere i kunnskapsformidlingens første linje – skolefolkene og journalistene.

Når myten om folkeavstemningen i november 1905 fortsatt kan leve i beste velgående hundre år etter, skyldes det derfor dypest sett at den opprettholdes av våre kunnskapsformidleres intellektuelle latskap og et inngrodd ulystbetont forhold til å stille kritiske spørsmål ved tillærte oppfatninger og tilvante ”fakta”. Det faller øyensynlig – forstå det den som kan – mer bekvemt krampaktig å holde liv i gjenstridige gjenferd og seiglivede skrømt.

Men markere det runde åremålet for folkeavstemningen 12.-13. november kan man jo alltid gjøre.

* *
 *
 *

Enkelte har hevdet den lett esoteriske oppfatningen at Stortingets 7. juni-vedtak innebar at Norge opphørte å være et monarki, og at landet i realiteten var republikk frem til folkeavstemningen i november. I sin ovensiterte artikkel hevder således Grimstad og Dalen bastant at ”*Unionsoppløsningen medførte i praksis etableringen av en norsk republikk under ledelse av statsminister Michelsen*”. Her er de to parhestene øyensynlig blitt ofre for historiefaglig vankunne eller gått seg vill i semantikkens irranger:

Stortingets 7. juni-vedtak gjorde nok landet kongeløst *de facto* om enn ikke *de jure*. Og unionsoppløsningen ble ikke fullbyrdet før opphevelsen av Riksakten 16. oktober og Oscar IIs abdikasjon 26. oktober og hans proklamasjon til det norske folk dagen etter – selv om 7. juni-vedtaket unektelig var en sterk hensiktserklæring og et irreversibelt oppsigelsesvarsel. Men at en norsk republikk skulle være etablert fordi landet – høyst midlertidig – var kongeløst?

Slike episoder, hvor man av ulike grunner har gjennomgått et kortere eller lengre interregnum, kjenner Norgeshistorien mange av, uten at denslags noen gang – hverken automatisk eller ved eksplisitt proklamasjon – har medført noen endring av Rikets statsform. Slike situasjoner, hvor Riksrådet trådte inn i regentskapsfunksjonen, hadde man flere ganger i høymiddelalderen, og senere blant annet i 1387-88, 1448-50, 1481-83 og spesielt i perioden 1533-37 etter erkebiskop Olav Engelbrektssons statskupp. Samt ikke minst i tidsrommet fra 14. januar 1814 til 17. mai samme år. Noen presedens for at tronledighet betydde etablering av republikken, eksisterte ikke.

At Norge siden 1814 har hatt en forfatning med sterke republikanske islett – undertiden benevnt ”republikansk monarki” – er en annen sak, som gjerne kan være tema for en særskilt studie.

Odd Gunnar Skagestad er en aktiv skribent. Han har skrevet flere artikler, blant annet for Samtiden, Historisk Tidsskrift, Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift og Farmann. Han har gjennom jubileumsåret bidratt med artikler som berører unionsoppløsningen og dens hundreårsmarkering, deriblant hos Farmann.